

JUSTYNA WĘGLIŃSKA

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

GŁOSA CZĘŚCIOWO APROBUJĄCA DO UCHWAŁY  
SKŁADU SIĘDMIU SĘDZIÓW SĄDU NAJWYŻSZEGO  
Z 22 PAŹDZIERNIKA 2019 R.

Teza: Osobie bliskiej poszkodowanego, który na skutek czynu niedozwolonego doznał ciężkiego i trwałego rozstroju zdrowia, nie przysługuje zadośćuczynienie pieniężne na podstawie art. 448 kodeksu cywilnego.

## 1. STAN FAKTYCZNY

Głosowana uchwała została wydana w wyniku przedstawienia na podstawie art. 398<sup>17</sup> § 1 kodeksu postępowania cywilnego<sup>1</sup> zagadnień prawnych powstałych przy rozpoznawaniu przez Sąd Najwyższy skargi nadzwyczajnej wniesionej przez Prokuratora Generalnego od wyroku Sądu Apelacyjnego wydanego w sprawie o zadośćuczynienie, odszkodowanie i rentę.

Dla jasności wyводу należy wskazać, że powództwo zostało wytoczone bezpośrednio przez poszkodowanego, jak również przez jego byłą żonę oraz syna. Sąd I instancji uznał, że istnieją podstawy, aby przypisać pozwanemu publicznemu zakładowi opieki zdrowotnej odpowiedzialność za zbyt późną diagnozę poszkodowanego, u którego

---

<sup>1</sup> Ustawa z 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz. U. z 2019 r. poz. 1460 ze zm.); dalej: k.p.c.

doszło do udaru mózgu, co w konsekwencji doprowadziło do poważnego uszczerbku na jego zdrowiu. Sąd I instancji przyjął, że powyższe uzasadnia zasądzenie na rzecz poszkodowanego pacjenta zadośćuczynienia oraz odszkodowania, w tym w formie miesięcznej renty, a także ustalenia odpowiedzialności na przyszłość za wszelkie szkody związane z nieprawidłowościami, jakich dopuścił się personel pozwanego publicznego zakładu opieki zdrowotnej, o ile takie, jeszcze nieznanne, szkody ujawnią się w przyszłości. Ponadto, Sąd I instancji uznał, że prawo do cieszenia się niezakłóconym życiem rodzinnym i utrzymania wynikających z niego więzi stanowi dobro osobiste członków rodziny i uzasadnia zasądzenie zadośćuczynienia na podstawie art. 448 kodeksu cywilnego<sup>2</sup>. W ocenie Sądu I instancji rozstrój zdrowia powoda (poszkodowanego pacjenta) spowodował trwale naruszenie relacji rodzinnych i więzi bliskości między małżonkami oraz między powodem i jego synem, co uzasadniało zasądzenie zadośćuczynienia także na ich rzecz.

Wskutek apelacji złożonej przez pozwanego Sąd II instancji zmienił zaskarżony wyrok w ten sposób, że oddalił powództwo w części zasądzającej zadośćuczynienie na rzecz byłej żony i syna bezpośrednio poszkodowanego. Sąd II instancji stanął na stanowisku, że tylko śmierć członka rodziny może naruszyć dobra osobiste jego najbliższych. W związku z tym, w ocenie Sądu Apelacyjnego, więzi rodzinne zostały zachowane, chociaż nie na takim poziomie satysfakcji jak przed zdarzeniem.

Postanowieniem z 5 stycznia 2017 r.<sup>3</sup> Sąd Najwyższy odmówił przyjęcia do rozpoznania skargi kasacyjnej powodów – byłej żony bezpośrednio poszkodowanego i jego syna – stwierdzając, że w sprawie nie zachodzi potrzeba wykładni art. 23 w zw. z art. 448 k.c., bowiem w judykaturze ugruntowany jest już pogląd, że zdarzeniem uzasadniającym roszczenie o zapłatę zadośćuczynienia na podstawie tych regulacji jest zerwanie więzi rodzinnych wywołane śmiercią osoby bliskiej w wyniku deliktu.

---

<sup>2</sup> Ustawa z 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (Dz. U. z 2020 r. poz. 1740 ze zm.); dalej: k.c.

<sup>3</sup> Postanowienie SN z 5 stycznia 2017 r., I CSK 444/16, niepubl.

Pismem z 27 grudnia 2018 r. skargę nadzwyczajną wywiódł Prokurator Generalny, zaskarżając orzeczenie Sądu II instancji w części, tj. w zakresie, w którym Sąd II instancji zmienił wyrok Sądu I instancji w ten sposób, że oddalił powództwo byłej żony i syna poszkodowanego o zadośćuczynienie. W szczególności, Prokurator Generalny zarzucił zaskarżonemu wyrokowi naruszenie zasad, wolności i praw człowieka i obywatela, określonych w art. 18 i 71 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej<sup>4</sup>, takich jak prawo do życia rodzinnego, które obejmując szeroko rozumiane więzi rodzinne pomiędzy małżonkami, rodzicami i dziećmi, stanowi fundament prawidłowego funkcjonowania rodziny oraz z mocy wymienionych artykułów ustawy zasadniczej podlega ochronie prawnej – poprzez uznanie, że do zerwania więzi rodzinnej między członkami rodziny dochodzi tylko skutek śmierci osoby bliskiej, podczas gdy zgodnie z ugruntowanym w judykaturze stanowiskiem do zerwania więzi rodzinnej i szczególnej więzi emocjonalnej między członkami rodziny dochodzi także skutek wywołania u osoby bliskiej ciężkiego, nieodwracalnego uszczerbku na zdrowiu. Ponadto, Prokurator Generalny zarzucił oczywistą sprzeczność istotnych ustaleń Sądu II instancji z treścią zebranego w sprawie materiału poprzez przyjęcie, że ciężki i nieodwracalny rozstrój zdrowia, jakiego skutek deliktu doznał poszkodowany, nie naruszył dobra osobistego jego żony i syna, w postaci więzi rodzinnej i szczególnej więzi emocjonalnej między członkami rodziny, określanego jako prawo do życia rodzinnego oraz naruszenie w sposób rażący prawa materialnego, tj. art. 23 k.c. i art. 24 § 1 k.c. w zw. z art. 448 k.c., poprzez ich błędną wykładnię i w konsekwencji niezastosowanie, polegające na przyjęciu, że zadośćuczynienie pieniężne za naruszenie dobra osobistego w postaci więzi rodzinnej i szczególnej więzi emocjonalnej między członkami rodziny, określanej jako prawo do życia w rodzinie, przysługuje osobom bliskim tylko w sytuacji, gdy następstwem czynu niedozwolonego jest śmierć poszkodowanego, a nie uszczerbek na zdrowiu, choćby był istotny.

---

<sup>4</sup> Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. Nr 78, poz. 483 ze zm.).

## 2. DOTYCHCZASOWE STANOWISKO JUDYKATURY I DOKTRYNY

W uchwale składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z 22 października 2019 r., I NSNZP 2/19, poruszona została niezwykle istotna kwestia zarówno z teoretycznego, jak i praktycznego punktu widzenia, bowiem Sąd Najwyższy uznał, że osobie bliskiej poszkodowanego, który na skutek czynu niedozwolonego doznał ciężkiego i trwałego rozstroju zdrowia, nie przysługuje zadośćuczynienie pieniężne na podstawie art. 448 k.c. Należy jednak podkreślić, że teza postawiona w głosowanym orzeczeniu pozostaje w sprzeczności z przytoczoną poniżej, bieżącą linią orzecniczą Sądu Najwyższego. Kwestią dyskusyjną wyłaniającą się na kanwie omawianej uchwały jest dopuszczalność uznania, czy więzi rodzinne są dobrem osobistym w rozumieniu art. 23 k.c., a w przypadku odpowiedzi twierdzącej, czy osobom najbliższym poszkodowanego, który doznał szkody na osobie, powinno przysługiwać z tego tytułu roszczenie o zadośćuczynienie na podstawie art. 448 k.c.

Zgodnie z aktualnym poglądem wyrażanym w orzecznictwie Sądu Najwyższego, przyznanie zadośćuczynienia za krzywdę osobom najbliższym poszkodowanego, który na skutek czynu niedozwolonego doznał ciężkiego i trwałego uszczerbku na zdrowiu, jest dopuszczalne. Jak wskazał Sąd Najwyższy w uchwale z 27 marca 2018 r.<sup>5</sup>, ochrona dóbr osobistych ściśle związanych z osobowością człowieka, obejmując jego fizyczną i psychiczną integralność, została zagwarantowana w art. 23 k.c., bowiem przedmiotowy przepis wymienia tylko niektóre dobra osobiste, pozostawiając judykaturze i doktrynie ocenę, czy dana wartość zasługuje na uznanie jej za dobro chronione prawem. Istotą dóbr osobistych jest ich nierozzerwalny związek z naturą człowieka, stałość i niezależność od jego woli, zaś cechą dóbr osobistych jest możliwość ich indywidualizacji oraz skonkretyzowania na podstawie kryteriów obiektywnych, a więc na podstawie zmiennych w czasie społecznych ocen wartościujących. Powyższa wykładnia pojęcia dóbr osobistych jest jednocznie przyjmowana w orzecznictwie Sądu Najwyższego, a pewne

---

<sup>5</sup> Uchwała siedmiu sędziów SN z 27 marca 2018 r., III CZP 36/17, «OSNC» 11/2018, poz. 103, s. 1.

różnice dotyczą wyłącznie określania przesłanek uznania danej wartości niemajątkowej za dobro osobiste<sup>6</sup>.

W orzecznictwie Sądu Najwyższego wielokrotnie poruszane było zagadnienie, czy istnieje i podlega ochronie jako dobro osobiste wartość niemajątkowa, której istotą jest bliskość oraz więzi emocjonalne pomiędzy osobami pozostającymi w związku. Sąd Najwyższy wielokrotnie, również przed wprowadzeniem art. 446 § 4 k.c., wyraził pogląd o istnieniu takiego dobra, choć nazywane było różnie: więź rodzinna, której zerwanie powoduje ból, cierpienie i rodzi poczucie krzywdy, szczególna więź rodzinna, prawo do życia w rodzinie, prawo do życia rodzinnego, więź lub szczególna więź emocjonalna łącząca osoby bliskie, szczególna więź rodziców z dzieckiem, prawo do życia w związku małżeńskim albo posiadania ojca i życia w pełnej rodzinie<sup>7</sup>. Sąd Najwyższy wyjaśnił również, że mimo różnych określeń tego dobra osobistego, jego elementy konstrukcyjne w postaci więzi rodzinnych i więzi emocjonalnych pozostają takie same, a rozbieżność nazw ma charakter pozorny<sup>8</sup>.

Ponadto, Sąd Najwyższy zaaprobował zasadność możliwości dochodzenia zadośćuczynienia na podstawie art. 23 k.c. w zw. z art. 448 k.c. przez osoby najbliższe poszkodowanego czynem niedozwolonym, na skutek którego doszło do ciężkiego i trwałego uszczerbku na zdrowiu<sup>9</sup>. W tym miejscu należy podkreślić, że do uchwały Sądu Najwyższego z 27 marca 2018 r., III CZP 60/17, jak i do uchwały Sądu Najwyższego

---

<sup>6</sup> Por. uchwała SN z 19 listopada 2010 r., III CZP 79/10, «OSNC» 4/2011, poz. 41, s. 39. Por. wyrok SN z 6 kwietnia 2004 r., I CK 484/03, «OSNC» 4/2005, poz. 69, s. 75; wyrok SN z 6 maja 2010 r., II CSK 640/09, «OSNC» A/2011, poz. 4, s. 20; wyrok SN z 9 sierpnia 2016 r., II CSK 719/15, «OSNAPiUS» 5/2017, poz. 60, s. 71; wyrok SN z 10 lutego 2017 r., V CSK 291/16, «OSG» 3/2018, poz. 22, s. 9.

<sup>7</sup> Por. uchwała SN z 22 października 2010 r., III CZP 76/10, «OSNC» B/2011, poz. 42, s. 106; uchwała SN z 13 lipca 2011 r., III CZP 32/11, «OSNC» 1/2012, poz. 10, s. 59; uchwała SN z 7 listopada 2012 r., III CZP 67/12, «OSNC» 4/2013, poz. 45, s. 29; uchwała SN z 20 grudnia 2012 r., III CZP 93/12, «OSNC» 7-8/2013, poz. 84, s. 24.

<sup>8</sup> Por. postanowienie składu siedmiu sędziów SN z 27 czerwca 2014 r., III CZP 2/14, «OSNC» 12/2014, poz. 124, s. 65.

<sup>9</sup> Por. uchwała składu siedmiu sędziów SN z 27 marca 2018 r., III CZP 60/17, «OSNC» 9/2018, poz. 83, s. 1; uchwała siedmiu sędziów SN z 27 marca 2018 r., III CZP 36/17, «OSNC» 11/2018, poz. 103, s. 1.

z 27 marca 2018 r., III CZP 36/17, zgłoszono dwa zdania odrębne, co do zasady aprobujące cel rozstrzygnięć przyjętych w omawianych uchwałach, jednocześnie negujące zasadność uznania więzi rodzinnej za dobro osobiste, a w konsekwencji przyznania zadośćuczynienia osobom najbliższym poszkodowanego w wymienionym wyżej przypadku na podstawie art. 23 w zw. z art. 448 k.c. Wykładnia historyczna, którą zastosował autor jednego ze zdań odrębnych, sędzia Sądu Najwyższego (dalej: SSN) Kazimierz Zawada, zaowocowała wnioskiem, że celem nowelizacji art. 448 k.c. nie było przyznanie najbliższemu członkowi rodziny poszkodowanego możliwości żądania zadośćuczynienia pieniężnego za doznaną przez nich krzywdę wskutek tego, że poszkodowany doznał ciężkiego i trwałego uszczerbku na zdrowiu<sup>10</sup>. W podobnym tonie wypowiedział się autor drugiego zdania odrębnego, SSN Jacek Gudowski, który wskazał, że sięgnięcie do konstrukcji dobra osobistego stanowi „wyraz swoistej bezradności jurysdykcyjnej, pojawiającej się w orzecznictwie sądowym zawsze wtedy, gdy zachodzi konieczność osądzenia roszczenia moralnie (społecznie, psychologicznie) słusznego, ale nie znajdującego [...] prostego odniesienia w prawie pozytywnym. [...] Krzywda rodzi normalny, ludzki odruch jej naprawienia, jednak ani krzywda, ani drastyczne nawet naruszenie sfery uczuć człowieka nie stanowi wystarczającego, konstruktywnego motywu odwoływania się do kategorii dóbr osobistych”<sup>11</sup>.

Przytoczone zdania odrębne wskazują na brak jednolitości poglądu dotyczącego możliwości przyznania zadośćuczynienia za krzywdę osobom najbliższym poszkodowanego, który na skutek czynu niedozwolonego doznał ciężkiego i trwałego uszczerbku na zdrowiu. Rozbieżności w poglądach w dużej mierze dotyczą „odkrywania” nowych dóbr osobistych stanowiących drogę do nieuzasadnionego systemowo, właściwie nieograniczonego rozszerzania granic odpowiedzialności deliktowej za

---

<sup>10</sup> Zdanie odrębne SSN Kazimierza Zawady do uzasadnienia uchwały składu siedmiu sędziów SN z 27 marca 2018 r., III CZP 60/17, «OSNC» 9/2018, poz. 83, s. 1.

<sup>11</sup> Zdanie odrębne SSN Jacka Gudowskiego do uzasadnienia uchwały składu siedmiu sędziów SN z 27 marca 2018 r., III CZP 60/17, «OSNC» 9/2018, poz. 83, s. 1.

krzywdę<sup>12</sup>. Jednocześnie w najnowszym orzecznictwie można zauważyć wyraźną tendencję do zakwalifikowania więzi rodzinnej jako dobra osobistego. Tytułem przykładu, w wyroku Sądu Najwyższego z 24 czerwca 2019 r.<sup>13</sup> wskazano *explicite*, że więź rodzinna stanowi podlegające ochronie dobro osobiste. W ocenie Sądu Najwyższego dobro osobiste w postaci więzi rodzinnej, mimo że wymaga istnienia innego podmiotu, nie jest dobrem wspólnym, a pozostaje dobrem indywidualnym, zjawiskiem ze sfery uczuć jednej osoby wyrażającym się w poczuciu bliskości wobec innego podmiotu. Natomiast więź emocjonalna może istnieć także po stronie rodziców w stosunku do nienarodzonego dziecka, które nie odwzajemnia jeszcze ich uczuć, jak również po stronie członków rodziny w stosunku do osoby pozostającej w trwałym stanie wyłączającym świadomość. To, czy uczucie bliskości jest odwzajemniane, ma pewne znaczenie dla istnienia dobra osobistego w postaci więzi rodzinnej, gdyż trwałe braki wzajemności może doprowadzić do osłabienia więzi emocjonalnej, a poza tym wpływa również na jej postrzeganie społeczne, co może mieć znaczenie w razie przyjęcia obiektywnej definicji dobra osobistego. Wzajemność nie jest jednak niezbędnym warunkiem istnienia więzi w tym rozumieniu. Co istotne, Sąd Najwyższy wskazał, że art. 446 § 4 k.c. nie ustanawia własnych przesłanek odpowiedzialności, a na jego podstawie można żądać zadośćuczynienia w razie zaistnienia przesłanek odpowiedzialności z tytułu jakiegokolwiek czynu niedozwolonego, niezależnie, czy odpowiedzialność opiera się na zasadzie winy, ryzyka czy słuszności. Odpowiedzialność na podstawie art. 448 k.c. wymaga zaś wykazania winy sprawcy lub co najmniej bezprawności jego zachowania. W związku z tym, stosunek art. 446 § 4 k.c. do art. 448 k.c. można rozumieć podobnie jak stosunek art. 445 k.c. do art. 448 k.c.

Również w wyroku z 31 maja 2019 r.<sup>14</sup> Sąd Najwyższy stanął na stanowisku, że na podstawie art. 448 k.c. można przyznać zadośćuczynienie za krzywdę osobom najbliższym poszkodowanego, który na skutek czynu niedozwolonego doznał ciężkiego i trwałego uszczerbku

---

<sup>12</sup> Por. A. BIAŁEY, *Prawo do zadośćuczynienia dla osób najbliższych w świetle uchwały Sądu Najwyższego z 27.03.2018 r., III CZP 60/17, «Przegląd Sądowy» 7-8/2019, s. 201.*

<sup>13</sup> Wyrok SN z 24 czerwca 2019 r., III CSK 233/17, niepubl.

<sup>14</sup> Wyrok SN z 31 maja 2019 r., IV CSK 141/18.

na zdrowiu. Sąd Najwyższy uzasadnił, że przyrodzoną cechą człowieka jest potrzeba pozostawania w więzi z drugim człowiekiem, przejawiającej się w poczuciu bliskości i przywiązania do osoby najbliższej. Uznanie więzi bliskości za dobro osobiste pozostaje też w zgodzie z pojmowaniem dóbr osobistych jako indywidualnych wartości świata uczuć. W razie pozostawania osoby najbliższej w nieodwracalnym stanie śpiączki lub trwałego stanu wegetatywnego dochodzi do podobnych skutków, jak w przypadku śmierci, a sytuacja taka jest porównywalna z zerwaniem więzi z osobą bliską, która straciła życie. O naruszeniu więzi pomiędzy osobami bliskimi wskutek czynu niedozwolonego można mówić jedynie w okolicznościach wyjątkowych, w których doszło nie do zaburzenia, zakłócenia czy pogorszenia więzi, lecz do faktycznej niemożliwości nawiązania i utrzymywania kontaktu właściwego dla danego rodzaju stosunków, w szczególności więzi łączącej dzieci i rodziców z powodu ciężkiego i głębokiego stanu upośledzenia funkcji życiowych. Dotyczy to zatem uszczerbków zdrowia najcięższych i nieodwracalnych, a więc takich, w których naruszenie więzi rodzinnej wiąże się z dotkliwą, niekończącą się krzywdą, i jest porównywalne z krzywdą związaną z definitywną utratą osoby najbliższej.

Na uwagę zasługuje także wyrok Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z 26 lipca 2019 r.<sup>15</sup>, gdzie przyjęto, że między osobami połączonymi więzami emocjonalnymi istnieje takie samo co do treści, autonomiczne oraz indywidualne dobro, które jest wspólne dla wszystkich ludzi i przejawia się w poczuciu bliskości i przywiązania do drugiego człowieka. Do naruszenia powyższej wartości nie dochodzi tylko w przypadku, kiedy zdarzenie szkodzące powoduje śmierć osoby najbliższej, lecz również wtedy, gdy zachowana zostaje jej egzystencja fizyczna, chodzi bowiem o istnienie lub nieistnienie wszystkich czynników, które tworzą omawiane dobro osobiste. Z tych przyczyn, kiedy do jego naruszenia dochodzi, gdy człowiek doznaje ciężkiego uszczerbku na zdrowiu, jego bliski może domagać się zadośćuczynienia w oparciu o art. 448 k.c., przepis ten nie pokrywa się bowiem zakresem normowania z art. 446 § 4 k.c. Do naruszenia więzi między osobami bliskimi w sposób, który podlega

---

<sup>15</sup> Wyrok SA w Białymstoku z 26 lipca 2019 r., I ACa 255/19.



ochronie w świetle powyższej normy prawnej, wymagane jest istnienie szczególnie silnego stosunku emocjonalnego i psychicznego o charakterze rzeczywistym i trwałym. Ponadto, konieczne jest, aby doszło do faktycznej niemożliwości nawiązania i utrzymywania kontaktu właściwego dla danego rodzaju stosunków. Dopiero krzywda wynikająca z tak naruszonego dobra osobistego, o ile pozostaje w adekwatnym związku przyczynowym z zawinionym zdarzeniem szkodowym, aktualizuje dyspozycję art. 448 k.c.

W piśmiennictwie możliwość dochodzenia zadośćuczynienia przez osoby najbliższe poszkodowanego, który wskutek czynu niedozwolonego doznał ciężkiego i trwałego uszczerbku na zdrowiu, jest przedmiotem ożywionej dyskusji<sup>16</sup>. Przede wszystkim występują niejednolite poglądy na temat uznania „więzi rodzinnych” za dobro osobiste w rozumieniu art. 23 k.c. Przedstawiciele doktryny aprobujący możliwość zaliczenia więzi rodzinnych do katalogu dóbr osobistych podnoszą argumenty o charakterze aksjologicznym<sup>17</sup>. Zdaniem Konrada Osajdy nie sposób zaakceptować dopuszczalności zasądzenia zadośćuczynienia w przypadku śmierci bliskiego i jednocześnie odmówić prawa do zadośćuczynienia osobom bliskim poszkodowanego, który doznał poważnego uszczerbku na zdrowiu<sup>18</sup>. Możliwość dochodzenia na podstawie art. 448 k.c. zadośćuczynienia przez osoby pośrednio pokrzywdzone, które nie są najbliższymi członkami rodziny oraz osób dochodzących zadośćuczynienia za krzywdę spowodowaną uszkodzeniem ciała osoby najbliższej,

---

<sup>16</sup> Por. K. BĄCZYK-ROZWADOWSKA, *Roszczenia odszkodowawcze rodzin poszkodowanych pacjentów po nowelizacji kodeksu cywilnego (art. 446 § 4)*, «Prawo i Medycyna» 2/2010, s. 25-47; M. KALIŃSKI, *Ograniczenie indemnizacji do podmiotów bezpośrednio poszkodowanych – w związku z nowelizacją art. 446 Kodeksu cywilnego*, «Przeгляд Sądowy» 3/2014, s. 7-23; K. OSAJDA, *Zadośćuczynienie za doznanie przez bliskiego uszczerbku na zdrowiu wskutek wypadku*, «PiP» 1/2016, s. 73-86; M. WAŁACHOWSKA, *Roszczenie o zadośćuczynienie pieniężne za zerwanie więzi rodzinnych w razie doznania przez osobę bliską poważnego uszczerbku na zdrowiu*, «Przeгляд Sądowy» 9/2017, s. 11-25.

<sup>17</sup> Por. K. OSAJDA, *op. cit.*, s. 74-75.

<sup>18</sup> K. OSAJDA, *op. cit.*, s. 74-75.

ale nie jej śmiercią, zaaprobował także Przemysław Sobolewski<sup>19</sup>. Podobnie w ocenie Anety Białej *de lege lata* istnieje możliwość dochodzenia zadośćuczynienia w oparciu o art. 448 k.c. „w przypadku, gdy osoba, wobec której skierowane było zdarzenie szkodowe, doznała ciężkiego uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia uniemożliwiającego jej dalsze samodzielne funkcjonowanie”<sup>20</sup>.

W ocenie Ewy Bagińskiej możliwość dochodzenia zadośćuczynienia przez osoby bliskie poszkodowanego w związku z jego poważnym uszczerbkiem na zdrowiu pomija historię kształtowania się norm prawa polskiego dotyczących czynów niedozwolonych oraz jest sprzeczna z polskim prawem cywilnym, w szczególności z art. 445 i 446 k.c.<sup>21</sup> Co więcej, rozwój orzecznictwa sądów powszechnych oraz Sądu Najwyższego aprobujący przedmiotową koncepcję ignoruje skutki przyjęcia rozszerzonej interpretacji art. 448 k.c. dla całego systemu prawa<sup>22</sup>. Ponadto, wskazuje się, że przyjęcie takiego założenia służy jedynie praktyce sądów jako narzędzie do przyznawania zadośćuczynienia za krzywdę dotyczącą najbliższych poszkodowanego bezpośrednio, który na skutek czynu niedozwolonego doznał ciężkiego i nieodwracalnego uszczerbku na zdrowiu<sup>23</sup>. Przeciwnicy uznania więzi rodzinnych za dobro osobiste wskazują, że ich charakter uniemożliwia zakwalifikowanie wartości sprowadzającej się *de facto* do relacji interpersonalnych, pozbawionych osobistego charakteru, do kategorii dóbr osobistych<sup>24</sup>. Należy także zwrócić uwagę na stanowisko, zgodne z którym dopuszczenie możliwości

---

<sup>19</sup> P. SOBOLEWSKI, komentarz do art. 446, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. K. OSAJDA, «Legalis/el. 2020.

<sup>20</sup> A. BIAŁY, *op. cit.*, s. 203.

<sup>21</sup> E. BAGIŃSKA, *Dopuszczalność dochodzenia przez osoby bliskie zadośćuczynienia w związku z doznaniem poważnej szkody na osobie przez bezpośrednio poszkodowanego*, «Iustitia» 2/2016, s. 69.

<sup>22</sup> *Ibidem*.

<sup>23</sup> R. STRUGAŁA, komentarz do art. 446, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. GNIEWEK, P. MACHNIKOWSKI, «Legalis/el.» 2019.

<sup>24</sup> L. BOSEK, *W sprawie kwalifikacji więzi rodzinnej jako dobra osobistego (uwagi krytyczne na tle aktualnego orzecznictwa Sądu Najwyższego)*, «Forum Prawnicze» 3/2015, s. 9.

uzyskania zadośćuczynienia przez osoby bliskie pokrzywdzonego prowadzi do nieuprawnionej ingerencji w kompetencje ustawodawcy<sup>25</sup>.

Wobec powyższego, w doktrynie postuluje się uregulowanie sytuacji osób najbliższych poszkodowanego, który w wyniku czynu niedozwolonego doznał ciężkiego i trwałego uszczerbku na zdrowiu o najcięższych i nieodwracalnych skutkach zbliżonych do śmierci<sup>26</sup>. W ocenie Anety Biały zasadne jest uregulowanie „możliwości występowania z roszczeniem przez osoby bliskie tej, która w następstwie zdarzenia szkodowego znalazła się w stanie trwale wegetatywnym (np. dodanie art. 446 § 5 k.c.) oraz przez osoby bliskie, które doznały uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia jako następstwo szkody doznanej przez poszkodowanego zdarzeniem szkodowym, w którym poszkodowany nie uczestniczył (np. dodanie art. 445 § 1<sup>1</sup> k.c.)”<sup>27</sup>.

### 3. POGLĄD WYRAŻONY W UCHWALE SĄDU NAJWYŻSZEGO SIEDMIU SĘDZIÓW Z 22 PAŹDZIERNIKA 2019 R.

W głosowanej uchwale Sąd Najwyższy w składzie siedmiu sędziów stanął na stanowisku, że osobie bliskiej poszkodowanego, który na skutek czynu niedozwolonego doznał ciężkiego i trwałego rozstroju zdrowia, nie przysługuje zadośćuczynienie pieniężne na podstawie art. 448 k.c. Po przeprowadzeniu analizy formalno-dogmatycznej, prawnoporównawczej oraz systemowej treści art. 448 k.c., Sąd Najwyższy wskazał, że najważniejszym argumentem dogmatycznym i konstrukcyjnym przeciwko kreacji orzeczniczej odpowiedzialności wobec osób najbliższych poszkodowanego jest stwierdzenie, że w razie doznania poważnego uszczerbku na zdrowiu przez osobę poszkodowaną czynem niedozwolonym skutki tego czynu nie mogą stanowić naruszenia dobra osobistego osób bliskich poszkodowanego, ponieważ jest to sprzeczne

---

<sup>25</sup> Por. P. SZYMAŃSKA VEL SZYMANEK, *Zadośćuczynienie za poważny uszczerbek na zdrowiu najbliższego członka rodziny*, «Monitor Prawniczy» 11/2018, s. 605.

<sup>26</sup> Por. E. BAGIŃSKA, *op. cit.*, s. 77-78; K. OSAJDA, *op. cit.*, s. 85; M. WAŁACHOWSKA, *op. cit.*, s. 23; A. BIAŁY, *op. cit.*, s. 208.

<sup>27</sup> A. BIAŁY, *op. cit.*, s. 208.

z naturą dóbr osobistych, norm chroniących te dobra oraz roszczeń (zakazowych) służących ich ochronie. W dotychczasowym piśmiennictwie i orzecznictwie nie zdefiniowano w sposób klarowny elementów konstrukcyjnych przedmiotowego dobra osobistego, lecz wskazywano raczej powody, które wykazywać mają celowość wprowadzenia kompensacji interesów niemajątkowych pośrednio poszkodowanych. Po przeprowadzeniu analizy orzecznictwa Sąd Najwyższy doszedł do wniosku, że nowe dobro osobiste wykreowano instrumentalnie, aby rozwiązać problemy związane z wejściem w życie art. 446 § 4 k.c. i zakazem jego wstecznego stosowania<sup>28</sup>. W rzeczywistości jednak więzi tego rodzaju nie były przez dziesięciolecia kwalifikowane w orzecznictwie ani nauce prawa jako dobra osobiste. Także uchwała składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z 27 marca 2018 r., III CZP 60/17, nie wyjaśniła zasadniczych wątpliwości związanych z konstruowaniem tego dobra osobistego<sup>29</sup>.

Co więcej, w głosowanej uchwale Sąd Najwyższy podkreślił, że więź rodzinna bazuje na pozytywnym związku między ludźmi, zaspokajającym emocjonalne potrzeby osób, pomiędzy którymi istnieje, a także pozwala człowiekowi realizować się w roli społecznej członka rodziny. Więź rodzinna w tak określonym znaczeniu powinna zostać uznana za dobro osobiste przez ten czas, gdy istnieje jako dobro wypracowane przez związane nią osoby. Nie można jej utożsamiać z biologicznym pochodzeniem, a zatem nie powstaje ona automatycznie między pochodzącymi od siebie ludźmi ani także z dokonaniem czynności prawnej w postaci na przykład złożenia oświadczenia prowadzącego do zawarcia małżeństwa czy adopcji. Wymaga ona określonego stopnia zaangażowania emocjonalnego między ludźmi, których ma łączyć, i w miarę upływu czasu powinna ulegać przemianom<sup>30</sup>. Tak rozumiane pojęcie więzi odwołuje się do stanu faktycznego, który ze swej natury jest tylko

---

<sup>28</sup> Por. uchwała SN z 22 października 2010 r., III CZP 76/10, «OSNAPiUS» 5/2017, poz. 60, s. 71.

<sup>29</sup> Por. M. ŁOLIK, *Więź emocjonalna między osobami najbliższymi jako dobro osobiste. Glosa do uchwały siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z 27 marca 2018 r., III CZP 60/17*, «Przegląd Sądowy» 9/2019, s. 110-111.

<sup>30</sup> Por. wyrok SN z 20 sierpnia 2015 r., II CSK 595/14, niepubl.

względnie stabilny, a jego istnienie zależy od woli innej osoby. Więż rodzinna nie odpowiada zatem, w ocenie Sądu Najwyższego dokonanej w głosowanej uchwale, wymogom konstrukcyjnym, jakie stawia się wartościom zaliczanym do dóbr osobistych, a w konsekwencji nie podlega ochronie za pomocą roszczeń wykorzystywanych w przypadku naruszenia dóbr osobistych (opisanych w art. 24 k.c.), bowiem w razie naruszenia więzi rodzinnej nie mogą przysługiwać roszczenia o zaniechanie lub przywrócenie skutków jej naruszenia.

Co więcej, Sąd Najwyższy stwierdził, że przyjęcie założenia, iż poważny i trwały uszczerbek na zdrowiu poszkodowanego powoduje naruszenie dóbr osobistych osób najbliższych w postaci więzi rodzinnych, w konsekwencji prowadziłyby do nieuchronnego wniosku, że także bezpośrednio poszkodowany, niezależnie od roszczeń z tytułu uszczerbku na zdrowiu, może analogicznie żądać zadośćuczynienia za naruszenie swojego dobra osobistego przyjmującego taką postać. Następstwem przyjęcia koncepcji więzi jako dobra osobistego byłaby konieczność zaaprobowania rozwiązania, zgodnie z którym w wypadkach, gdy dochodzi do zdarzenia, którego skutkiem jest ciężki uszczerbek na zdrowiu, a następnie śmierć poszkodowanego, osobom najbliższym przysługuje roszczenie z tytułu naruszenia ich własnych dóbr osobistych na podstawie art. 448 k.c. oraz niezależne roszczenie o zadośćuczynienie z art. 446 § 4 k.c., a samemu bezpośrednio poszkodowanemu również roszczenie o zadośćuczynienie za zerwanie jego więzi z rodziną, które to roszczenie, po jego śmierci, przechodziłoby na spadkobierców (o ile zostałyby uznane na piśmie albo powództwo zostałoby wytoczone za życia poszkodowanego – art. 445 § 3 k.c.), czyli co do zasady ponownie na osoby najbliższe. Taki wachlarz dodatkowych roszczeń nie był nigdy w zasięgu ustawowej konstrukcji ochrony dóbr osobistych i *prima facie* „rozsadza” sztywne ramy spójnego i czytelnego modelu.

Z powyższych względów Sąd Najwyższy przyjął, że więzi rodzinne nie są dobrem osobistym, a osobom najbliższym poszkodowanego, który doznał szkody na osobie (bez względu na jej intensywność), nie przysługuje roszczenie o zadośćuczynienie na podstawie art. 448 k.c.

#### 4. WNIOSKI

Pogląd zaprezentowany w uchwale siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z 22 października 2019 r., I NSNZP 2/19, należy częściowo zaaprobować. Wymaga bowiem podkreślenia, że Sąd Najwyższy, zgodnie z przedstawionymi wyżej poglądami doktryny, trafnie nie podzielił stanowiska, że „więź rodzinna” jest przykładem dobra osobistego w rozumieniu art. 23 k.c. Wobec powyższego, osobie bliskiej poszkodowanego, który na skutek czynu niedozwolonego doznał ciężkiego i trwałego rozstroju zdrowia, nie przysługuje zadośćuczynienie pieniężne na podstawie art. 448 k.c. Jednakże, *de lege lata* należy zauważyć, że na gruncie polskiego prawa cywilnego nie ma instytucji, która pozwalałaby na dochodzenie zadośćuczynienia przez bliskich poszkodowanego, który doznał na skutek czynu niedozwolonego ciężkiego i trwałego uszczerbku na zdrowiu, zatem stwierdzenie, że więź bliskości nie jest dobrem osobistym w żadnym przypadku, *de facto* całkowicie pozbawia osoby pośrednio poszkodowane możliwości dochodzenia zadośćuczynienia. Takie stwierdzenie przy braku innych przepisów regulujących możliwość dochodzenia roszczenia przez bliskich poszkodowanego z tytułu zawinionego wyrządzenia ciężkiego i trwałego uszczerbku na jego zdrowiu prowadzi do uniemożliwienia stosowania dotychczas wykorzystywanych regulacji, tj. art. 448 k.c., który przed nowelizacją z 2008 r. i wprowadzeniem art. 446 § 4 k.c. był podstawą do dochodzenia zadośćuczynienia w przypadku śmierci osoby bliskiej poszkodowanego lub w przypadku doznania przez poszkodowanego ciężkiego i trwałego uszczerbku na zdrowiu, który w konsekwencji doprowadził do całkowitego zerwania „więzi rodzinnej”. Jednocześnie Sąd Najwyższy w głosowanej uchwale zauważył wiele problemów związanych z uznaniem „więzi rodzinnej” za przykład dobra osobistego, bowiem w przypadku przyjęcia, że najbliżsi poszkodowanego mają legitymację do dochodzenia zadośćuczynienia w razie pogorszenia stanu zdrowia pacjenta, jak i znacznego uszczerbku na zdrowiu, wywołanego czynem niedozwolonym, na przykład błędem medycznym, pojawia się brak jednoznacznego określenia podmiotów uprawnionych do dochodzenia zadośćuczynienia (więź rodzinna jest niezależna od więzi biologicznej), czy też trudność wykazania naruszenia

dobra osobistego, jakim jest więź rodzinna. Przede wszystkim, w trakcie takich postępowań dużą trudność sprawia zbadanie, czy bliskich poszkodowanego i poszkodowanego łączyła „szczególna więź bliskości”. Tytułem przykładu w stanie faktycznym omawianej uchwały po stronie powodowej występowała między innymi była żona poszkodowanego, zatem w trakcie postępowania dowodowego sąd powinien również zbadać, czy w przypadku rozwodu nie doszło do zaburzenia „więzi rodzinnej”.

Co więcej, Sąd Najwyższy podkreślił możliwość dziedziczenia zadośćuczynienia uregulowanego w art. 448 k.c. po osobie poszkodowanej na podstawie art. 445 § 3 k.c. Zgodnie z treścią tego przepisu roszczenie o zadośćuczynienie przechodzi na spadkobierców tylko wtedy, gdy zostało uznane na piśmie albo gdy powództwo zostało wytoczone za życia poszkodowanego. Wobec powyższego najbliżsi nie tylko mogliby dochodzić zadośćuczynienia, lecz także w przypadku śmierci poszkodowanego i spełnienia powyższych kryteriów mogliby dziedziczyć zadośćuczynienie po poszkodowanym, co systemowo nie znajduje uzasadnienia i przeczy *ratio legis* zadośćuczynienia.

Przegląd europejskich porządków prawnych dokonany przez Sąd Najwyższy w glosowanej uchwale dowodzi, że nawet tam, gdzie dopuszcza się kompensację uszczerbków niemajątkowych osób bliskich poszkodowanego, nie jest ona wyrazem ochrony dóbr osobistych tych osób<sup>31</sup>, lecz szczególnym rozwiązaniem prawa deliktowego i sankcją dla sprawcy za nieprawidłowe zachowanie<sup>32</sup>. Zadośćuczynienie otrzymujący bliscy poszkodowanego w związku z uszczerbkami wyrządzonymi bezpośrednio poszkodowanemu, natomiast nie oznacza to, że osoby bliskie poszkodowanego są same bezpośrednio poszkodowane.

Wobec powyższego, *de lege lata* należy uznać, że całkowity brak możliwości dochodzenia zadośćuczynienia przez bliskich poszkodowanego na skutek czynu niedozwolonego, który doznał ciężkiego i trwałego uszczerbku na zdrowiu, w wyniku czego doszło do zerwania więzi

---

<sup>31</sup> Por. M. WAŁACHOWSKA, *Wynagrodzenie szkód deliktowych doznanych przez pośrednio poszkodowanych*, Warszawa 2014, s. 386.

<sup>32</sup> W.V. ROGERS, komentarz do art. 10:301, [w:] *Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR). Full edition*, red. CH. VON BAR, E. CLIVE, München 2009, s. 172.

rodzinnej, budzi wątpliwości. Wymaga bowiem podkreślenia, że osoby nienależące do kręgu najbliższych członków rodziny poszkodowanego zawartego w art. 446 k.c. dotychczas mogły nadal korzystać z ochrony przewidzianej w art. 448 przy zachowaniu przesłanek przewidzianych w tym przepisie, a więc przede wszystkim przy udowodnieniu istnienia adekwatnego związku przyczynowego między utratą osoby bliskiej a zdarzeniem rodzącym odpowiedzialność, zatem zerwanie więzi rodzinnej w razie śmierci wyraźnie traktowano jako naruszenie dobra osobistego<sup>33</sup>. W świetle powyżej przedstawionych orzeczeń oraz stanowiska doktryny zauważalny jest przeważający pogląd, jakoby skutek zbliżony do zerwania więzi rodzinnej w wyniku śmierci poszkodowanego występował także w przypadku wyrządzenia czynem niedozwolonym ciężkiego i trwałego uszczerbku na zdrowiu prowadzącego do faktycznej niemożliwości nawiązania i utrzymywania kontaktu właściwego dla danego rodzaju stosunków z powodu głębokiego stanu upośledzenia funkcji życiowych. Dotyczy to zatem uszczerbków zdrowia najcięższych i nieodwracalnych, a więc takich, w których naruszenie więzi rodzinnej wiąże się z dotkliwą, niekończącą się krzywdą, i jest porównywalne z krzywdą związaną z definitywną utratą osoby najbliższej. Wobec powyższego całkowite wykluczenie dochodzenia zadośćuczynienia przez bliskich poszkodowanego czynem niedozwolonym, który doznał ciężkiego i trwałego uszczerbku na zdrowiu, *de lege lata* wydaje się ograniczeniem zbyt daleko idącym, wręcz radykalnym, i systemowo sprzecznym oraz podważającym poczucie bezpieczeństwa prawnego<sup>34</sup> obywateli. Jednocześnie rozważania, które zawarł Sąd Najwyższy w głosowanej uchwale, powinny skłonić ustawodawcę do stworzenia regulacji, podobnej do art. 446 § 4 k.c., czyli nieodnoszącej się do konstrukcji dóbr osobistych, będącej podstawą dochodzenia zadośćuczynienia przez osoby najbliższe poszkodowanego, który na skutek czynu niedozwolonego doznał ciężkiego i trwałego uszczerbku na zdrowiu prowadzącego do zerwania więzi rodzinnych w stopniu zbliżonym do skutku

---

<sup>33</sup> Por. M. SAFJAN, komentarz do art. 446, [w:] *Kodeks cywilny, I: Komentarz. Art. 1-449*<sup>10</sup>, red. K. PIETRZYKOWSKI, Warszawa 2018, s. 1311.

<sup>34</sup> Por. J. POTRZESZCZ, *Bezpieczeństwo prawne z perspektywy filozofii prawa*, Lublin 2013, s. 405.



śmiertelnego. Co więcej, należy podkreślić, że interwencja ustawodawcy w zakresie uregulowania sytuacji osób najbliższych poszkodowanego, który w wyniku czynu niedozwolonego doznał ciężkiego i trwałego uszczerbku na zdrowiu o najcięższych i nieodwracalnych skutkach zbliżonych do śmierci, wydaje się konieczna do wyeliminowania wątpliwości interpretacyjnych.

GŁOSA CZĘŚCIOWO APROBUJĄCA DO UCHWAŁY SKŁADU SIĘDMIU  
SĘDZIÓW SĄDU NAJWYŻSZEGO Z 22 PAŹDZIERNIKA 2019 R.

Streszczenie

Uchwałą z 22 października 2019 r. skład siedmiu sędziów Sądu Najwyższego (I NSNZP 2/19) odmówił uznania „więzi rodzinnych” za dobro osobiste w rozumieniu art. 23 k.c. oraz uznał, że bliskim poszkodowanego, który na skutek czynu niedozwolonego doznał ciężkiego i trwałego rozstroju zdrowia, nie przysługuje zadośćuczynienie na podstawie art. 448 k.c. W ocenie autora całkowite wykluczenie dochodzenia zadośćuczynienia przez bliskich poszkodowanego czynem niedozwolonym, który doznał ciężkiego i trwałego uszczerbku na zdrowiu, *de lege lata* wydaje się ograniczeniem zbyt daleko idącym i systemowo sprzecznym oraz podważającym poczucie bezpieczeństwa prawnego. Głosowana uchwała uwypukla potrzebę stworzenia regulacji, nieodnoszącej się do konstrukcji dóbr osobistych, będącej podstawą dochodzenia zadośćuczynienia przez osoby najbliższe poszkodowanego, który na skutek czynu niedozwolonego doznał ciężkiego i trwałego uszczerbku na zdrowiu prowadzącego do zerwania więzi rodzinnych w stopniu zbliżonym do skutku śmiertelnego.

A COMMENT ON THE POLISH SUPREME COURT'S RESOLUTION  
OF 22 OCTOBER 2019

Summary

In its resolution of 22 October 2019 (ref. no. I NSNZP 2/19), the Polish Supreme Court refused to recognise “family ties” as personal interest within the meaning of Article 23 of the Polish Civil Code and adjudged that the relatives of an injured person whose health was seriously and permanently impaired as a result of a wrongful act, are not entitled to claim compensation under Article 448 of the Polish Civil Code. In my opinion, the outright refusal to allow the relatives of an injured person whose health was seriously and permanently impaired as a result of a wrongful act to claim compensation seems to be too far-reaching on the grounds of existing legislation. It is systemically inconsistent and undermines claimants’ sense of legal security. This resolution underscores the need for a regulation independent of the concept of personal interest to serve as the legal grounds for compensation claims by relatives of an injured person whose health was seriously and permanently impaired as a result of a wrongful act leading to a breakdown of family ties as far-reaching as those that occur in the event of the victim’s death.

**Słowa kluczowe:** zadośćuczynienie; dobra osobiste; czyn niedozwolony; więzi rodzinne.

**Keywords:** compensation; personal interest; wrongful act; family ties.

**Literatura**

- BAGIŃSKA E., *Dopuszczalność dochodzenia przez osoby bliskie zadośćuczynienia w związku z doznaniem poważnej szkody na osobie przez bezpośrednio poszkodowanego*, «Iustitia» 2/2016, s. 69-78.
- BĄCZYK-ROZWADOWSKA K., *Roszczenia odszkodowawcze rodzin poszkodowanych pacjentów po nowelizacji kodeksu cywilnego (art. 446 § 4)*, «Prawo i Medycyna» 2/2010, s. 25-47.
- BIAŁY A., *Prawo do zadośćuczynienia dla osób najbliższych w świetle uchwały Sądu Najwyższego z 27.03.2018 r., III CZP 60/17*, «Przegląd Sądowy» 7-8/2019, s. 197-210.

- BOSEK L., *W sprawie kwalifikacji więzi rodzinnej jako dobra osobistego (uwagi krytyczne na tle aktualnego orzecznictwa Sądu Najwyższego)*, «Forum Prawnicze» 3/2015, s. 3-19.
- KALIŃSKI M., *Ograniczenie indemnizacji do podmiotów bezpośrednio poszkodowanych – w związku z nowelizacją art. 446 Kodeksu cywilnego*, «Przegląd Sądowy» 3/2014, s. 7-23.
- ŁOLIK M., *Więź emocjonalna między osobami najbliższymi jako dobro osobiste. Glosa do uchwały siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z 27 marca 2018 r., III CZP 60/17*, «Przegląd Sądowy» 9/2019, s. 110-122.
- POTRZESZCZ J., *Bezpieczeństwo prawne z perspektywy filozofii prawa*, Lublin 2013.
- SAFJAN M., komentarz do art. 446, [w:] *Kodeks cywilny, I: Komentarz. Art. 1-449*<sup>10</sup>, red. K. PIETRZYKOWSKI, Warszawa 2018.
- SOBOLEWSKI P., komentarz do art. 446, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. K. OSAJDA, «Legalis/el.» 2020.
- STRUGAŁA R., komentarz do art. 446, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. GNIEWEK, P. MACHNIKOWSKI, «Legalis/el.» 2016.
- OSAJDA K., *Zadośćuczynienie za doznanie przez bliskiego uszczerbku na zdrowiu wskutek wypadku*, «PiP» 1/2016, s. 73-86.
- SZYMAŃSKA VEL SZYMANEK P., *Zadośćuczynienie za poważny uszczerbek na zdrowiu najbliższego członka rodziny*, «Monitor Prawniczy» 11/2018, s. 603-605.
- VON BAR CH., CLIVE E., *Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR). Full edition*, München 2009.
- WAŁACHOWSKA M., *Roszczenie o zadośćuczynienie pieniężne za zerwanie więzi rodzinnych w razie doznania przez osobę bliską poważnego uszczerbku na zdrowiu*, «Przegląd Sądowy » 9/2017, s. 11-25.
- WAŁACHOWSKA M., *Wynagrodzenie szkód deliktowych doznanych przez pośrednio poszkodowanych*, Warszawa 2014.